

J. Hinojosa Montalvo, *The Jews of the Kingdom of Valencia*

Review by: אליעזר גוטווירט

Zion / ציון, Vol. (תשנ"ז), חוברת א (סב), pp. 79-87

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70042707>

Accessed: 01/12/2011 14:44

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ספרים ודברי ביקורת

סקירות

Jose Hinojosa Montalvo, *The Jews of the Kingdom of Valencia*
(*Hispania Judaica*, 9), Jerusalem 1993, 721 p.

החיבור שלפנינו על יהודי ולנסיה במאה ה־11 שייך למסורת היסטוריוגרפית המתמקדת בהיסטוריה מקומית או אזורית. מספר התעודות הארכיוניות המתפרסמות בחיבור רב ביותר.¹ מגוון הנושאים שאפשר לדון בהם על בסיס תעודות אלה עשיר במיוחד. מלבד התעודות הרבות, שקצתן מתפרסמות כאן לראשונה, מוקדשים חמישה פרקים (כ־300 עמ') לניתוח היסטורי. המחבר דן בהתפתחותה של יהדות ולנסיה במאה ה־11 (עמ' 13–20); בחברה היהודית (עמ' 21–182, פרק רחב הכולל דיון בפרעות קנ"א, בדמוגרפיה, ובנושאים רבים נוספים הקשורים לחברה היהודית: יחסים בין־קהילתיים, נישואים ומוות, צוואות, בתי חיים, המשפחה היהודית, הדת כגורם מלכד, בתי הכנסת, האינקוויזיציה, הרובע היהודי, בשר וביגוד, היהודים והמלך, המיסים, יחסים בין יהודים לנוצרים, פשע); במקצועות היהודים ובפעילותם הכלכלית: הלואה בריבית, מסחר, בעלי מלאכה ורכוש (עמ' 183–238); ברובעי היהודים ובמקומות התיישבותם: Castellón de la Plana, Burriana, Onda, Villareal, Segorbe-Jérica, Morvedre, Valencia, Játiva, Aspe, Orihuela (עמ' 279–299). ביבליוגרפיה חלקית מופיעה בעמ' 300–307. ההבט החברתי־הכלכלי, נושא שעליו כבר פרסם המחבר מחקרים מאז שנות השבעים, הוא מן המעניינים שבספר.

ניתוחיו ההיסטוריים של הינוזוסה מונטלבן, המוכר לכל קוראי *Anales de la Saitabi* ו־*Universidad de Alicante*, מעמידים מחדש ואולי ביתר חריפות את שאלת ההיסטוריה המקומית בתולדות עם ישראל בכלל ובהיסטוריה של יהודי ספרד בפרט. נושא זה, שהוא לכאורה תמים וטבעי, מציב למעשה סדרה של בעיות בפני הקורא והחוקר. אין הכוונה לעמדות אידיאולוגיות של ראיית האחדות מול הפיצול המקומי, אם כי אלה בוודאי היו קיימות וקשה להתעלם מהן. בשנת 1947 דיבר מנגדס פידאל על רגש האחדות כדומיננטי בהיסטוריה הספרדית ותיאר את הגישה המקומית במטפורות הלקוחות מתחום הגוף. על האזורים בתקופת הרפובליקה הוא מדבר כ־'voluptuosidad' 'localismo ocasional', 'desintegradora', וקובע שהאזורים אופיינית לתקופות של חולשה: 'localismo... [de] períodos de gran abatimiento', 'cantonalismo anárquico', 'anormal', 'indeseable',² 'parásito'. הזרם המרכזי בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה, טוען מנגדס פידאל בפתח חיבורו רב הכרכים על תולדות ספרד, שיצא לאור בתקופת פרנקו, דוגל באחדות הלאומית. הגורם

1 למעשה יותר מ־881, מספרו של המסמך האחרון, כי בכמה מקרים כלולים כמה מסמכים במספר אחד.

2 R. Menéndez Pidal, 'Introducción', *Historia de España*, Madrid 1947; idem, *Los españoles en la historia*, Madrid 1971

המקומי והאזורי טפל ושולי. ב"צ דינור בדיונו על תפקידי הקהילה, סמכותה, סדריה ומוסדותיה, ראה בקהילה יחידה טריטוריאלית ובחבריה 'בני העיר', לפי המשגה התלמודי. המשטר אחד ביסודו ואין בכוח המקום לשנות הרבה מדרכי הקהילה. הוא מדגיש את המשותף למוסדות הקהילה, לארגונה ולדרך הנהלתה. השוני המקומי הוא פרט שולי. המשותף הוא העיקר.³ הרקע האידיאולוגי ברור, אבל כדאי אולי להזכיר, שבסיווג העובדות ההיסטוריות לעובדות 'יסוד' ו'לפרטים', לסיווג הסובייקטיבי שקובע ההיסטוריון באופו אישי יש לא רק השלכות אידיאולוגיות בלבד אלא גם השלכות טכניות. תחומים שלמים הנוגעים לשחזור ההיסטוריה היהודית הימי ביניימית, כגון פליאוגרפיה, דיפלומטיקה, שפה, היסטוריוגרפיה וגיאוגרפיה אזורית נדחים לשוליים בראייה זו של ההיסטוריה. לעומת זאת מניחה ההיסטוריוגרפיה המקימת, שהמקום או האזור יוצרים מסגרת בעלת משמעות, ולעתים נודעת למסגרת משמעות רבה ביותר על המחקר ההיסטורי. במקרה של ספרד, שמספר מקומות היישוב היהודיים נע בה בין שש מאות לשמונה מאות, אחת ההשלכות של התיאוריה הזאת היא דחייה של סינתזה חדשה של ההיסטוריה של יהודי ספרד.

מובן שיש לבחון בזווית את הפן האזורי, בשל 'הרגש האזורי', הזיקה בין התושבים לבין אזור מגוריהם. מאז המחברים הקלסיים ועד דיווחי הנוסעים הזרים על מסעם בספרד בעידן המודרני קיימות התבטאויות על מגמת הפירוד הלוקלי והאזורי. כבר סטראבון במאה הראשונה לפני סה"נ דיבר על כך שהאיברים אינם נוטים לסולידריות וגאווותם הלוקלית עולה על זו של ההלנים, ואף נוסעים מאוחרים, כגון Joly בתחילת המאה הי"ז, סיפרו על השעשוע הספרדי לדבר על חסרונותיהם של אנשי אזור אחר. גם במאה הי"ט נחשבה האזוריות הספרדית לחזקה מזו של ארצות אחרות. לפי Theophile Gautier, אנשי מדריד לא נרתעו במיוחד מזוועות המלחמה הקרליסטית, כי 'הן אירעו בקשטיליה הישנה'.⁴ אף אתנולוגים וחוקרים אחרים מדגישים את הייחוד של הפולקלור הלוקלי והאזורי. אין ספק שיש גורם המאחד את אנשי העיר ולנסיה או ערים אחרות במלכות ולנסיה הנחקרות בספר זה. מבחינה משפטית כפופה העיר לחוקים של המועצה ושל המלכות. רוב התעודות הנדונות כאן נכתבו בידי אנשים שמבחינה מקצועית ראו – ואף היו מוכרחים לראות – את החוקים האלה כמרכזיים ובעלי משמעות, בין אם מדובר על אנשי הקנצלריה, בין אם מדובר על רושמי הפרוטוקולים מטעם בית המשפט או על רושמי מסמכים מארכיון הפרוטוקולים שכתבו נוטריונים. ראייה זו של המציאות תואמת את התיאוריה שהיתה נפוצה בין האסכולות ההיסטוריות של המאה הי"ט ותחילת המאה הכ', שראו בהיסטוריה המשפטית את הזרם המרכזי של העיסוק ההיסטורי. ואולם, כבר לפני שנים רבות הוצבה תיאוריה זו בסימן שאלה. זאת ועוד, בזמן האחרון מתעוררת אצל היסטוריונים של ספרד ושל יהודי ספרד ביתר חריפות שאלת האופי השונה בין אזורים מלכותיים לאזורים סניוריאליים או פאודליים באותו חבל גיאוגרפי עצמו.

גישות אחרות מדגישות גורמים נוספים, שעל אף היותם גיאוגרפיים, הם שונים מאלה של ההיסטוריה המקומית. כך אפשר לראות באזורי הספר – במיוחד אלה הנמצאים בגבול עם צרפת או עם גרנדה הנסרידית – יחידות בעלות תרבות מיוחדת, 'תרבות ספר', שהיא בעלת משמעות רבה יותר מן התרבות

3 ב"צ דינור, ישראל בגולה, ב, 2, תל אביב-ירושלים 1966, עמ' 313–317.

4 L. Barrau-Dihigo, *Voyage de Barthélemy Joly en Espagne 1603–4*, Paris 1909; E. Gutwirth, *La Corónica*, XXIV, 3 (1996), pp. 209–214.

העירונית או המלכותית. התיאוריות המוכרות של בישקו יצרו בסיס לניתוחים חדשים על אזורים ותקופות בתולדות ספרד, המדגישים את המוסדות, את הרקע, את הלשון, ואף את היצירה התרבותית המיוחדת לאזורים מעין אלה, במיוחד על הגבול עם ארצות המוסלמים.⁵ גם אזורי ספר אחרים שימשו בסיס לתיאוריות על תרבות מיוחדת, כגון התיאוריות על הצורך לראות את דפוס הערש (Inconabulum) מסמורה על רקע האיזור הכולל את פארו, שאינו מוגבל על ידי הגבול הפוליטי הקונבנציונלי.

הגיאוגרפיה הכנסייתית כמסגרת היסטורית ידועה זה מכבר, וההיסטוריון בימינו עוד נעזר לעתים בחיבוריהם של חוקרים כגון Villanueva.⁶ גיאוגרפיה זו היתה מוקד למחקרים חשובים, ואין היא וזה תמיד עם רעיון האזורים הפוליטיים. בתחומים מסורתיים של חקר תולדות היהודים בימי הביניים, כגון היחסים בין היהודים לאפיפיורים, לאנשי המסדרים או לאינקוויזיציה, הכרחי לזהות מונחים מתחום ההיסטוריה והגיאוגרפיה הכנסייתית, כגון ה־collaciones, הכנסיות המקומיות והאזורים הכנסייתיים. במיוחד רלוונטיים בהקשר זה המחקרים באנתרופולוגיה חברתית של ספרד היוצאים לאור בזמן האחרון והמעמידים בסימן שאלה את התיאוריות על המסגרת המקומית. היה מי שטען, דרך משל, שיש שיטות שילוב (integration systems) חשובות יותר מן המסגרת הלוקלית. בצורה פשטנית נאמר, לדוגמה, שעל פי השקפות חדשות אלה יש יותר מאפיינים משותפים בין אנשי ה־sierra באזורים השונים מאשר בין אוכלוסיות באותו איזור. סוזן טקס פרימן טענה, בסדרה של עבודות שדה וניתוחים, שלגורם האקולוגי, כמו הדמוגרפיה, יכולה להיות משמעות רבה יותר לגבי המבנים העמקים של החברה מאשר למאפיינים הרגיונליים והפולקלוריים.⁷ אם התיאוריות הלוקליות אינן האפשרות הבלעדית מבחינה תיאורית, גם הכתיבה ההיסטורית המעשית לא ראתה בהן תמיד את הפתרון היעיל ביותר. כך, דרך משל, מחקרים רבים על יהודי ספרד ועל הקונברסוס בחרו כמסגרת לדיון את ה־provincia, החלוקה האדמיניסטרטיבית והמדינית של הממשלה הספרדית במאה הכ', שאינה וזה תמיד עם זו של ימי הביניים (אולי מתוך מניעים הקשורים בניהול הארכיונים).

דומה שההשקפה המקומית נשענת פחות על תיאוריה ריגורוזית וניזונה יותר ממסורות היסטוריוגרפיות, שבספרד הן עשירות ביותר. אכן, אפשר לטעון שהרעיון המקומי אינו חידוש מהפכני

5 על Bishko ראו: L.J. Mc Crank, 'The Cistercians of Poblet as Medieval Frontiersmen: An Historiographic Essay and Case Study', *Estudios... Sánchez Albornoz...*, II (=Anejos de Cuadernos de Historia de España), Buenos Aires 1983, pp. 313–360; idem, 'La restauración eclesiástica y reconquista en la Cataluña del siglo XI: Ramon Berenguer I y la sede de Tarragona', *Analecta Sacra Tarraconense*, LXXX (1980), pp. 5–39; idem, 'The Cistercians as Landlords: Protection, Litigation and Violence on the Medieval Frontier', *Cîteaux: Commentarii Cisterciensis*, IV (1975), pp. 255–283; A. Mackay, 'The Ballad and the Frontier in Late Mediaeval Spain', *Bulletin of Hispanic Studies*, LIII (1976), pp. 15–33

6 J.L. Villanueva Estengo, *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid 1802

7 S. Tax Freeman, 'Corporate Village Organisation in the Sierra Ministra: an Iberian Structural Type', *Man*, III (1968), pp. 477–484; idem, 'Religious Aspects of the Social Organization of a Castilian Village', *American Anthropologist*, LXX (1968), pp. 34–49; idem, *Neighbours*, Chicago 1970

של העידן שלאחר כתיבתו של יצחק בער על תולדות יהודי ספרד. ייתכן שעובדה זו אינה מוכרת כל צורכה, מפני שהמחקר ההיסטוריוגרפי בתחום זה קשה ומועט (רוב ההיסטוריונים הדנים בהיסטוריוגרפיה מעדיפים שלא לחקור את ההיסטוריוגרפיה המקומית בצורה השוואתית). כדי לגלות את השורשים הימי ביניים של גישה זו יש לזכור את קיומם של טקסטים כגון הכרוניקה המוכרת כ־*Cronicó de Skokloster*, או בקשטיליה, את ה־*Crónica de la repoblación de Avila*.⁸ ייתכן שיש אצל היהודים שרידים המעידים על התעניינות מעין זו בצורה עקיפה, כגון האטימולוגיות העבריות לשמות ערים אצל ר' יצחק אברבנאל, ההתעניינות בכתובות על המצבות בבית החיים בטולידו במאה ה־17, ואולי גם תשומת הלב המוקדשת במורבידורו לכתובות עבריות, שעליה מעיד אבן חביב, גם הוא בשלהי המאה ה־17.⁹ במאה ה־17 מתחילים להיכתב חיבורים רבים של היסטוריה מקומית במסגרת ההיסטוריה של מה שהיו בעבר מלכויות. כך, במקרה של ולנסיה, כותב Pedro Antonio Beuter את ה־כרוניקה של ספרד וולנסיה.¹⁰

Beuter נולד בוולנסיה בין השנים 1490–1495 והיה קשור לכנסייה. הוא היה בעל תואר בתיאולוגיה, וכבר אז עשה שימוש מפורש וברור בארכיונים, כגון אלה של San Juan de la Peña או של Montaragón, וגם בארכיון של ולנסיה עצמה. הביקור בארכיונים אינו מקנה בהכרח חוש היסטורי ביקורתי. בהקדמתו הוא כותב: 'על תקופת היוונים שבאו לארצות האלה ועל התקופה שמן המבול ועד שהם באו לכאן לקחתי ממנטון המצרי, מיטס הינס הפרסי ומברסיוס הכלדי...'. הוזה אומר, שכמו Nebrixa בספרו על מלחמת נבארה לפניו, וכמו עזריה די רוסי אחריו, גם ההיסטוריון הוולנסני השתמש בזיופי אניוס מוויטרבו, מפני ששימשו את מטרתו. במקרה של Beuter המגמה היא מקומית.¹¹ Martín de Viciano יכול לשמש לכך דוגמה ברורה. כבר בהיותו בן חמש־עשרה, בשנת 1517, התחיל לבקר בארכיונים. בשנת 1566 סיים את הכרוניקה של ולנסיה. בחלק הרביעי של ספרו הופכת המגמה הלוקליסטית ברורה יותר, אגב תיאורו את הערים והכפרים במלכות ולנסיה. גם הוא משתמש באניוס.¹² המסורת נמשכת עם Gaspar Juan Escolano, שאף הוא היה דוקטור לתיאולוגיה, כמו Beuter. ספרו 'על ההיסטוריה של ולנסיה' מכיל, בחלקו השישי, תיאור של כפרי ולנסיה מבחינת טופוגרפיה, כתובות על גבי מצבות ומטבעות. הנופך האנטיקוורי נוסף אפוא לאחרים.¹³

- 8 כמבוא להיסטוריוגרפיה הימי ביניימית עוד אפשר למצוא עניין בספרו של B. Sánchez Alonso, *Historia de la historiografía española*, Madrid 1947
- 9 E. Gutwirth, 'Viajes y viajeros hispanojudíos en la baja edad media', *Caminaria Hispánica*, ed. Centro de Estudios del Románico [in press]
- 10 P. Antonio Beuter, *Primera part d'la historia de València q̄ tracta de les Antiquitats de Spanya y fundació de València*, Valencia 1538
- 11 J. Weinberg, 'Azariah de' Rossi and the Forgeries of Annio of Viterbo' *Associazione italiana per lo studio del Giudaismo, Atti del congresso tenuto a S. Miniato, 7–10 novembre 1983*, Rome 1987, pp. 23–47; E. Gutwirth, 'History and Apologetics in XVth c. Hispano-Jewish Thought', *Helmántica*, XXXV [107] (1984), pp. 231–242
- 12 M. de Viciano, *Chrónyca de la inclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno*, Valencia 1564
- 13 E. Gutwirth, 'The Study of Hebrew Epigraphy in Eighteenth Century Spain', *Art and Literature in Spain 1600–1800*, eds. C. Davis & P.J. Smith, London 1993, pp. 135–152

המסורת המקומית הזאת איננה מיוחדת לוולנסיה. Diego de Colmenares כותב בסגוביה בשנת 1637 את ההיסטוריה של עירו ככרוניקאי של העיר.¹⁴ הוא מתחיל את ההיסטוריה של סגוביה עם אחיינו של תובל, הרקולס. הוא רואה את ההיסטוריה של יהודי סגוביה כחלק מן ההיסטוריה של העיר, ולכן טורח לתת מידע, למשל, על הטופוגרפיה של רובע היהודים. המגמה לפאר את עברה של העיר עולה גם מכתורות הספרים השייכים למסורת זו עד המאה הי"ח. בשנת 1639 פרסם Luis López בסרגוסה את ספרו על ההיסטוריה של סרגוסה, תחת כותרת בעלת משמעות רבה.¹⁵ בוולדוליד כתב Manuel Canesi Acebedo במאה הי"ח כרוניקה לוקלית, שלא פורסמה עד היום, בשישה כרכים. בכתרתה יש שבעה שמות תואר לעיר.¹⁶

בסמורה התבטא המאמץ המקומי בעיקר בשני נתיבים. מצד אחד, נעשה ניסיון לזהות את סמורה עם Numantia שבמקורות הקלסיים. ניסיון זה נמשך מאות שנים. מצד שני, כבר בימי הביניים המאוחרים התחילו לטעון שהאיגרת אל העבריים נשלחה לקהילת יהודי סמורה. על בסיס טענות אלה טיפחו היסטוריונים מקומיים את המיתוס המקומי במשך תקופה ארוכה. היה מי שטען, דרך משל, שיהודי ירושלים בתקופת נבוכדנצר בחרו להתיישב דווקא בסמורה, מפני שהאקלים בה דומה לזה של ירושלים. עוד בסוף המאה הי"ט, כשכבר חדלו להאמין בטענות אלה, היו מי שחזרו עליהן מבלי להפריכן בביקורתיות. ואכן, יש הרואים את המאות ה"ז-ה"י"ח בהיסטוריוגרפיה הספרדית כתקופת ה-"Falsos chronicones". מטרת ההיסטוריה המקומית קשורה בתפוצתם של מקורות מסוג זה. מקובל להניח, שהתקופה הסתיימה עם בואו של 'עידן האורות' במאה הי"ח. אין ספק שעבודתם של מלומדים כמו פרס בייר (Pérez Bayer) במאה הי"ח תרמו להיסטוריה הלוקלית וגם להיסטוריה היהודית הלוקלית. ייתכן שלא מעט ממה שנכתב על בית הכנסת בטולידו במאה הנוכחית נשען על 'יצירתו' של הנושא (1752). אף המפעל של האב הישועי בוריאל ושל עוזריו הצעירים באמצע המאה הי"ח (1752),¹⁷ שבמסגרתו הועתקו אלפי מסמכים בקתדרלה הקודרת של טולידו מן הכתיב הימי ביניימי, הדורש מהימנות פליאוגרפית, לקליגרפיה הברורה של המאה הי"ח, יכול להיחשב כמפנה טכני חשוב בהיסטוריוגרפיה המקומית, הספרדית בכלל והיהודית בפרט. תעתיקו היו מצויים במדרדי כבר בתקופת Amador de los Rios, כשפרסם את תולדות יהודי ספרד (1875-1876), עם נספחים הכוללים תעודות ארכיוניות. ברור שלא מעט מן האזכורים בהיסטוריוגרפיה היהודית על מעמד היהודים בפוארסו (Fuero), הנשענים על Muñoz,¹⁸ מקורם בסופו של דבר בעבודותיו של האב הישועי.

מרכיביה של ההיסטוריה היהודית הלוקלית, כגון פענוח הכתובות, עניינו את ההיסטוריונים המכונים 'בקיאים' (eruditos). עוד במאה הי"ח. ביניהם היו אישים מפורסמים ובעלי השפעה בהיסטוריה הספרדית של התקופה. בו בזמן היו קיימות מגמות שונות בהיסטוריוגרפיה. כבר נאמר שאחד המאפיינים של ההיסטוריוגרפיה הזאת היה פיתוח של ריטוריקה 'ביקורתית' כמסווה לרעיונות שמקורם בימי הביניים.

14 Historia de la insigne ciudad de Segovia, Segovia 1637

15 Trofeos y antigüedades de la imperial ciudad de Zaragoza, Zaragoza 1639

16 Historia secular y eclesiástica de la muy antigua augusta coronada muy ilustre muy noble rica y muy leal ciudad de Valladolid

17 ראה למשל: א' גוטוירט, 'היסטוריה כמטפורה', אפריון, 1992, עמ' 79.

18 T. Muñoz y Romero, Colección de fueros municipales y cartas puebla de los reinos de Castilla, León, Coronas de Aragón y Navarra, Madrid 1847

מאמרו של מארינה (1799) על בואם של היהודים לספרד כולל דיון נרחב על יהודי ולנסיה, וליתר דיוק על הכתובות העבריות ממורבידור, ומכריז על עצמו, כנראה בפעם הראשונה בהיסטוריוגרפיה על יהודי ספרד, כמאמר 'היסטורי-ביקורתי'. עם זאת, הטענות שהוא מציג הושמעו במשך מאות שנים מפי ההומניסטים האירופיים לפניו. הוא מצטט מקורות שלא ראה, בשפות שלא הכיר. על מקורות יהודיים או עבריים הוא אומר שהם פרי עטם של אנשים 'מזרחיים', שתמיד הצטיינו בשקרים ובדמיון מופרז. שאלת השתלשלות המקורות כאחת התופעות המאפיינות היסטוריוגרפיה זו יכולה אפוא להיות נושא פורה למחקר השוואתי על כתיבה זו.¹⁹

במאה הי"ט השתנה המצב במידה מסוימת. זרמים פוליטיים ואינטלקטואליים (ביניהם הרומנטיקה) עזרו לפריחת המגמות המקומיות, ובעקבותיהן ההיסטוריוגרפיה הלוקלית, הכללית והיהודית. בתקופה זו עלו סוגיות כגון חשיבות הפרסום של תעתיקי תעודות, אם כי למעשה, חרף הצהרות מסוימות (פרננדס די לוס ריוס אמר: 'בפעם הראשונה משתמשים במסמכים רשמיים [במאה הי"ט]...'), היה השימוש בתעודות נהוג גם קודם לכן.²⁰ אז התגבשה כנראה שיטת המאמרים עם נספחי תעודות, החשובים יותר מן המאמר עצמו. לפוזיטיוזם הספרדי יש קשר רופף בלבד ל-Comte או לאחרים מחוץ לספרד. עד היום משתמשים היסטוריונים של יהודי ספרד בפירות המחקר של אותה התקופה, והבולט שבהם הוא האב הישועי פידל פיטה (Fidel Fita). הוא קשור לבמה המוכרת ביותר בתקופה זו, ה-*Boletín de la Real Academia de la Historia*, ואולם, כבר אז התחילה המגמה – שעתידיה לקום לתחייה בשלהי המאה הכ' – של פרסום מחקר מקורי בבמות מקומיות המוכרות לקורא המקצועי (לדוגמה, *Murgetana, Tiviaso, Ausa, Estudios Mirandeses, Estudios Segovianos*, מן המאה העשרים, או *Zamora Ilustrada, Revista de Gerona*, מן המאה הי"ט). כך פורסמו הרבה מחקרים על ההיסטוריה היהודית. ברור שתופעה זו הכרחית להבנת התפתחותה של ההיסטוריוגרפיה על יהודי ספרד ותולדות המחקר של יהדות זו. שימוש במקצת המקורות האלה אפשר את מפעלו הקלסי של י' בער.

את מקומו של ה-*Boletín* כבמה מרכזית למחקרים מקומיים על יהודי ספרד תפס במחצית השנייה של המאה הכ' כתב העת *Sefarad*. הכרך הראשון יצא לאור בשנת 1941 והיה מוקדש ל-Caudillo de España, ש'תחת פטרונותו קם לתחייה המחקר הספרדי', כפי שאפשר לקרוא בהקדשה שמתחת לתמונה הגדולה של פרנקו בעמוד הראשון. במאמר המערכת אפשר למצוא אפולוגיה על העיסוק ב'תרבות עברית ספרדית'. העורכים טוענים, שיש להבדיל בין יהודי ספרד ליהודים אחרים, כי ה'מטריאליזם היהודי' המאפיין את יהודי פרובנס, איטליה ו'בטביה' אינו קיים אצל יהודי ספרד, שהם צאצאיהם של נמעני האגרת אל העבריים. למרות התחלה זו קיבלו העורכים ברכה בדפוס מאת יצחק בער בראשית ספרו, ואחרי תקופה מסוימת הצליחו למשוך אליו מחקרים מדעיים מאירופה, מארצות הברית ומישראל. במחקר ההיסטורי שנדפס בכתב העת, המגמה המקומית היא הדומיננטית, ודבר זה קשור לא מעט לנקודת מבטו של העורך פרנסיסקו קנטרה בורגוס, שתכנן פרויקט של מחקרים לוקליים על יהודי ספרד תחת השם *Hispania Iudaica*. בעשורים האחרונים עולה מן הפרסומים המדעיים שהנטייה הישנה נמצאת במשבר. Valdeón

19 ראה לעיל, הערה 13.

20 ראה לעיל, הערה 4.

Baruque, שאינו מרבה בניסוחים בוטים, הצהיר ב־1990, שהמונח 'היסטוריה לוקלית' נושא בעצמו קונוטציות של בוז עד ימינו אלה.²¹ Pérez Celada, חוקר ימי הביניים המאוחרים, כתב שמאז המאה הי"ט הפכה ההיסטוריה הלוקלית בדרך כלל לנחלתם של חובבנים, המתמקדים בסיפור של מאורעות יוצאי דופן ולא בתהליכים או במנטליות של אנשי המקום.²² Bonachia Hernando, חוקר בורגוס בימי הביניים, ניסה בשנת 1990 לשייך את ההיסטוריונים הלוקליים לקבוצות חברתיות מסוימות (כנסייה, צבא, בורגנות) ולאידאולוגיה מסוימת (פאשיזם).²³ David Abulafia, בספרו על מיורקה בימי הביניים, מנסה לחקור את האיזור לאור הבעיות של המחקר האירופי על ימי הביניים, ומביע את תמיהתם של חוקרי ימי הביניים, על שמחקר ההיסטוריה האזורית הספרדית לא נכתב בצורה זו בעידן של 'אירופה האזורית'.²⁴ במאמר מערכת שהופץ בדרך אלקטרונית ברשתות כגון Mediber, פונה מערכת כתב העת הנודע Hispania לחוקרים ומביעה את הרעיון ש'חייבים להשתמש בקריטריונים כלליים יותר להערכה מחדש של ההיסטוריה, בלי "אטומיזמים" (atomismos) ובלי "לוקאליזמים".²⁵

ניסיתי לשרטט כאן בראשי פרקים את הרקע ההיסטוריוגרפי ההכרחי להבנת מפעלים כגון זה שלפנינו, שבמקדו עומד קורפוס תיעודי עשיר. לאור תיאור זה ברור למה אין סיכוי שספרים מסוג זה יתייחסו לחומר יהודי כגון שאלות ותשובות על ולנסיה בתקופה הנדונה, שהוזכרו במחקרים מודרניים באנגלית ובספרדית; לתדמית היהודי באיקונוגרפיה הוולנסית של התקופה; לשאלותיו של ר' יוסף אלקסטיאל מ־Jativa, או ליצירותיו של יהודי אחר מ־Jativa, יצחק בן חיים בן אברהם הכהן. אף על פי כן, היות שהמחבר בחר לדון ביוניסטי פרר, אולי היה אפשר לצפות להתייחסות ל־Jaume Pérez de Valencia, מחבר המוזכר אצל עזריה מן האדומים, שאת דמותו ויצירתו בתחום הפולמוס האנטי יהודי אנו מתחילים

J. Valdeón Baruque, 'Historia medieval e historia local', *Fuentes y métodos de la historia local*, Zamora 1991, pp. 39–46 21

J.A. Pérez Celada, 'Sobre la toma de posesión feudal en la Baja Edad Media Castellana. El lugar de Benafarces en el año 1435', *Fuentes y métodos de la historia local*, *ibid.*, pp. 89–96: 'el estudio de los espacios locales quedo en manos de ociosos aficionados a la Historia que se aplicaban a la apología de la localidad correspondiente a través de la exaltación de acontecimientos mas o menos brillantes, y en todo caso excepcionales, que poco revelaban sobre el auténtico decurso histórico de la misma, sobre las condiciones de vida material y mental de las gentes que la habitaban...' 22

J.A. Bonachia Hernando, 'Historiografía sobre Burgos en la Edad Media: estado de la cuestión', *Introducción a la historia de Burgos en la Edad Media. I Jornadas Burgalesas de Historia*, Burgos 1990, p. 100: 'Se trata, naturalmente de una forma de hacer historia que responde a la extracción social de este grupo de eruditos... y a los principios ideológicos por ellos abanderados y movilizados-Unidad Nacional... Su confluencia con los ideales defendidos por los sublevados durante la Guerra Civil... les reforzara en su concepto y modo de escribir la historia...' 23

D. Abulafia, *A Mediterranean Emporium: The Catalan Kingdom of Majorca*, Cambridge 1994, pp. xv–xvi 24

Mediber, 22.2.1995 25

להכיר בעשורים האחרונים הודות למחקריהם של K. Reinhardt, Zárate y Vallejo ו־Peinado Muñoz.²⁶

כפי שנאמר, התרומה החשובה ביותר של החיבור היא במדור התעודות. בגלל חשיבותו כדאי לנסות ולציין כמה תחומים שבהם השיפור אינו מן הנמנע:

(א) בעיות אינטרפרטציה. בעמ' 250 חוזר המחבר, על פי Doñate, על ידיעה העולה מתעודות בארכיון בויליאריאל, שבשנת 1413, בתקופת ויכוח טורטוסה, דאגו יועצי העיר לכיבוד (יין, לחם) בשביל הקהילה היהודית, שהשתתפה בהצגה המסורתית של הפסחא הנוצרית, מחזה הפסיון.

אם כי המחבר אינו מזכיר זאת, הידיעה נדונה במאמר של דוד רומנו המוקדש לנושא זה.²⁷ אילו היתה ידיעה זו, המקובלת על הינוחוסה ורומאנו, נכונה, היא היתה יכולה לשמש נתון חשוב לתולדות התיאטרון היהודי או להיסטוריה של השחקנים היהודים. אכן, יש לנו ידיעות על בדרנים יהודים לא רק במאות ה'ג' וה'ד', אלא אף במאה ה'ט"ו (יש עדויות על בדרנים [albardon] יהודים ועל cantadora יהודית בספרד). ואולם, אין כמעט ספק שהכוונה במסמך ויליאריאל לאותם השחקנים הנוצרים אשר שיחקו את תפקיד היהודים במחזה הפסיון, כפי ששיחקו כבר במחצית השנייה של המאה ה'י"ב השחקנים הנוצרים את תפקיד הרבנים ב־Representacion de los reyes magos.

לאור ההיפותיזות על המהות הטכנית של המונח aljama שהושמעו לאחרונה, והעומדות במרכזו של הדיון על המסמך הזה, כדאי להזכיר שהשפה המדוברת בימי הביניים היתה גמישה יותר מן השפה המודרנית, וכבר במאה ה'ג', בשיר מפורסם של Berceo, מופיע המונח בשורה 'velat aljama de los judios – eya velar' במשמעות של קבוצת יהודים ולא של ישות משפטית מוגדרת.

(ב) תעודות שכבר פורסמו. לא בכל התעודות שכבר פורסמו במלואן או נדונו במחקר מוזכרת עובדה זו. והנה מדגם קצר יחסית:

תעודה מספר 79 כבר פורסמה אצל בער (תעודות, א, מספר 449)²⁸ והדבר אינו מוזכר כאן. תעודה מספר 152 פורסמה שם, מספר 451. על פי התעתיק של שניהם התאריך של המסמך הוא 14.2.1394, וכך הוא מופיע אצל בער. אצל הינוחוסה התקציר שלפני התעודה והמיקום של התעודה באוסף משייכים אותה לשנת 1393. כמו כן אין הוא מזכיר שהתעודה כבר פורסמה. מסמך מספר 435 אצל בער (שם) נוגע ליהודי Castellón. הוא אינו מוזכר כאן באוסף. תעודה מספר 453 באוסף של בער הינה מסמך חשוב על ניסיון של חסדאי קרשקש לבנות מחדש את קהילת יהודי ולנסיה בעזרת מדיניות הגירה מכוונת. היא חסרה באוסף הזה. הבקשה המודפסת כמספר 306 בספר הזה תואמת את המסמכים שכבר פרסמו סרנו ובער (שם), אם כי אין המחבר מזכיר זאת כאן. ואולי יש לכך הצדקה מסוימת, כי מדובר בעותקים שונים. תעודה מספר 340, על הנדוניה של מירה היהודייה ממורבידר, כבר

M. Peinado Muñoz, 'Criterios hermenéuticos de Jaime Pérez de Valencia', *III simposio biblico español y I Simposio Biblico Luso-Espanol*, Valencia-Lisboa 1991, pp. 667-672; K. Reinhardt, 'Die christologische Auslegung des Psalmes "Miserere" im Kommentar des Augustiners Jacobus Pérez von Valencia', *Trierer Theologische Zeitschrift*, XCVI (1987), pp. 207-226

D. Romano, 'Figurantes judios en representaciones sacras (Villareal ss. xiv y xv)', *Sefarad*, XXIX (1969), pp. 75-76

F. Baer, *Die Juden im christlichen Spanien*, I, Berlin 1929 28

פורסמה מתוך ה־ARV (סדרה Lletres y privilegis) על ידי Piles, במחקר: *Estudio documental sobre el bayle general de Valencia su autoridad y jurisdicción*, Valencia 1970. גם תעודה מספר 343 באותו עניין פורסמה שם. בשני המקרים אין אזכור לעובדה זו.

(ג) תקצירים באנגלית. מקובל להציג תעתיקי מסמכים מימי הביניים עם תקציר בראשם, ויש כללים מקובלים לחיבורם ולניסוחם של התקצירים. בספר הזה הם מיועדים כנראה לקורא שאינו מתמצא ב־romance של ולנסיה בימי הביניים. נציין כמה מקרים שבהם אין התקציר שימושי במיוחד למטרה זו:

במסמך מספר 641, המונח Reception אינו מצביע על אישור קבלת כספים. Receipt היא המלה האנגלית המקובלת והשימושית למי שאינו יכול לקרוא את התעודה בשפתה המקורית. בתקציר למסמך 639, המונח Oracio בתעודה מורה בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים על 'תפילה', בניגוד ל־oratio הלטינית, שבתקופה זו מופיעה גם כדרשה. לכן המונח sermon בתקציר הוא טעות. במספר 589, כשהטקסט מדבר על תופעה ומתאר אותה כ־concitaven irruar, או על sien scandalizats, אינני רואה הצדקה לשימוש במונח insurrection בתקציר. במספר 657 מדובר על ordinacio e capitols, דהיינו 'תקנות' או 'הסכמות' של חבורת הצורפים היהודים, ואילו התקציר מדבר על elaboration of articles!

הספר הזה, כמו חיבורים אחרים בסדרה זו (המוקדשת ברובה למחקרים אזוריים) ובהרבה במות אחרות, הפכו את ההיסטוריה של יהודי ספרד הנוצרית בימי הביניים המאוחרים לאחד התחומים המבוססים ביותר בתולדות היהודים בימי הביניים.

אליעזר גוטוירט